

ALMATI
2019
АЛМАТЫ

HAZİRAN
13-14
MAYUSIM

Uluslararası Türkçe Tarihî Metin Araştırmaları Sempozyumu

(Metin Yayımı, Kataloglama, Dijitalleştirme)

Түркі тілдеріндегі тарихи қолжазбаларды зерттеу халықаралық симпозиумы

(қолжазбаларды жариялау, каталогын
жасау және цифрлау)

T.C. MİLLÎ EĞİTİM
BAKANLIĞI

ULUSLARARASI TÜRKÇE TARİHİ METİN ARAŞTIRMALARI SEMPOZYUMU
(METİN YAYIMI, KATALOGLAMA, DİJİTALLEŞTİRME) BİLDİRİ ÖZETLERİ

Editörler

Vakur SÜMER
Osman KABADAYI
Omirbek HANAYI

ISBN 978-601-7805-17-3

Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi Avrasya Araştırma Enstitüsü
Almalı Avdani, Mamedova 48, 050004 Almatı, Kazakistan
Phone: +7 (727) 279 97 94 • Fax: +7 (727) 279 24 26

2019, Almaty

© Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi Avrasya Araştırma Enstitüsü (ERI), 2019 (E-kitap)

**ULUSLARARASI TÜRKÇE TARİHİ METİN
ARAŞTIRMALARI SEMPOZYUMU (METİN YAYIMI,
KATALOGLAMA, DİJİTALLEŞTİRME)
BİLDİRİ ÖZETLERİ**

Editörler:

Vakur SÜMER

Osman KABADAYI

Omirbek HANAYI

ALMATI - 2019

ÖN SÖZ

Türk dili, ilk evreleri karanlık olmakla birlikte elde bulunan belgeler ve Çin kaynaklarının verdiği bilgilere göre geçmiş tarih öncesi dönemlere uzanan dünyanın en eski dillerinden biridir. Tarihî gelişim seyri içerisinde Türk dili, çeşitli iç ve dış etkenlerle değişerek gelişmiş ve çeşitli kollara ayrılmıştır. Bütün kollarıyla birlikte Türk dili bugün batıda Balkanlardan doğuda Büyük Okyanus’a, kuzeyde Kuzey Buz Denizi’nden güneyde Tibet’e kadar çok geniş bir coğrafi alanda konuşulmaktadır. Böylesi geniş bir alana yayılma sonucu Türk dili, kendisi ile köken bakımından yakınlığı olan veya olmayan pek çok dil ile etkileşimde de bulunmuştur.

Araştırmacılar, Moğolistan’da bulunan ve 687 yılı ile tarihlendirilen Çoyr yazıtının Türk dilinin taş üzerinde kazılmış en eski yazılı belgesi olduğu konusunda görüş birliği içerisindeyler. Türkçe yazılmış en eski kitap ise 930 yılı ile tarihlendirilen Köktürk harfli fal kitabı *İrk Bitig*’dir.

Türkler ilk yazılı belgelerini ortaya koymalarından günümüze varıncaya değin çeşitli alfabeler ve yazı sistemleri kullanmışlardır. Dolayısıyla tarih boyunca Türkler kadar çok alfabe değiştirmiş başka bir millet yoktur da denilebilir. Türk dili, metinlerle izleyebildiğimiz tarihi boyunca *Köktürk, Uygur, Soğd, Brahmi, Mani, Tibet, Süryani, Arap, Grek, Ermeni, İbrani, Lâtin* ve *Kiril* alfabeleri gibi çeşitli alfabelerle yazılmıştır. Bu alfabeler arasında en uzun süre kullanılanları Uygur ve Arap alfabeleridir. Arap alfabesi, Türkçenin fonetiğine uygun olmaması ve öğrenilmesinin de güç olmasına karşın, yüklendiği dinî misyon nedeniyle Türkler tarafından en fazla benimsenen yazı türü olmuştur. Türkçenin bu kadar çok sayıda ve farklı türde alfabe ile yazılmış olması elbette Türk halklarının yapmış olduğu göçler sebebiyle çok geniş bir coğrafi alana yayılıp değişik din ve kültürlerle temasa geçmiş olmalarıyla açıklanabilir. Türk dilinin bu denli çeşitli alfabelerle yazılmış olması filolojik incelemeler esnasında zaman zaman birtakım sorunları da beraberinde getirmiştir.

Türkçe tarihî metinlerin neşrinde karşılaşılan çeşitli sorunları tartışabilmek amacıyla Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Avrasya Araştırma Enstitüsü, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Rektörlüğü Türk Dili Bölümü, Al-Farabi Kazak Millî Üniversitesi El Yazması ve Manevi Miras Araştırma Merkezi, Kazakistan Millî Kütüphanesi ve Gılım Ordası Merkez Bilimsel Kütüphanesi işbirliğiyle, 13-14 Haziran 2019 tarihleri arasında Kazakistan’ın Almatı şehrinde “*Uluslararası Türkçe Tarihî Metin Araştırmaları Sempozyumu (Metin Yayımı, Kataloglama, Dijitalleştirme)*” başlıklı uluslararası bir sempozyum düzenlenmiştir. Tarihi çok eski devirlere giden Türk dilinin taşlara kazındığı dönemden 19. yüzyılın sonuna kadar uzanan süreçte ortaya konulan Türkçe tarihî metinler ile bu metinler üzerine yapılan araştırmalar, tarihî metin çalışmalarında karşılaşılan sorunlar, tarihî metinlerin dijitalleştirilmesi, kataloglanması ve korunması gibi hususlar sempozyumun başlıca konularını oluşturmuştur. Sempozyuma Türkiye, Kazakistan, ABD, Kırgızistan, Özbekistan, İran, Almanya gibi yedi farklı ülkeden 41 bildiri ile katılım sağlanmıştır.

Eldeki bu çalışma “*Uluslararası Türkçe Tarihî Metin Araştırmaları Sempozyumu (Metin Yayımı, Kataloglama, Dijitalleştirme)*” başlıklı sempozyumda sunulan bildirilerden oluşmaktadır.

Vakur SÜMER - Osman KABADAYI - Omirbek HANAYI

Almatı / Kazakistan, 14.10.2019

«ҒЫЛЫМ ОРДАСЫ» РМК ОРТАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ КІТАПХАНАСЫНДАҒЫ ТҮРІК ЖӘНЕ ОСМАН ТІЛДЕРІНДЕГІ КІТАПТАР МЕН ҚОЛЖАЗБАЛАР КАТАЛОГЫН ДАЙЫНДАУ

Гүлшат АБИКОВА

Аннотация

«Ғылым ордасы» РМК Орталық ғылыми кітапханасының кітап қорында 5 миллионнан аса құжат бар, оның ішінде сирек басылымдар мен қолжазбалар ерекше орын алады. Аса рухани, материалдық құндылыққа ие бұл кітаби ескерткіштердің тарихи, ғылыми, мәдени мағынасы аса зор. Сирек қор топтамасындағы кітаптардың бірі – түрік және осман тілдеріндегі кітаптар мен қолжазбалар.

Бұл мағалада Сирек қордағы түрік және осман тілдеріндегі кітаптар мен қолжазбалардың сипаттамасы беірледі. Сонымен қатар, аталмыш кітаптардың каталогын дайындау кезінде әдебиеттерді іріктеу, библиографиялық жазбалардың құрылымы, алдын-ала тақырыптарын аудару, аннотациялық құжаттардың тиімді нұсқасын таңдап алу, көрсеткіштерді дайындау т.б. жұмыстары ғылыми тұрғыдан сараланады.

Түйін сөз: «Ғылым ордасы», Орталық ғылыми кітапхана, сирек басылымдар, қолжазбалар, түрікше, османлыша.

DÎVÂNU LUGATÎ'T-TÜRK'TEKİ ATASÖZLERİNİN KAZAKÇA ATASÖZLERİYLE KARŞILAŞTIRMALI İNCELENMESİ

Marlen ADILOV

Özet

Kazakça atasözleriyle zengin bir dildir. Kazakça atasözlerinin birçoğu DLT'deki atasözleriyle denklik göstermektedir. Bu bildiride Dîvânu Lugâtî't-Türk'teki atasözleri Kazakça denk atasözleriyle karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Atasözlerinin çoğu kelimesi kelimesine aynıdır. Örneğin, Dîvânu Lugâtî't-Türk'te *ala* “insanın içinde olan gizli şeyler; insan içindeki kötü düşünceler” maddesi için örnek olarak verilen *Kişi alası içtin yılkı alası taştın* “İnsanın gizli şeyleri içinde, atın gizli şeyleri dışında” atasözü Kazakçada aynı olarak kullanılmaktadır: *Adam alası işinde, jılkı alası sırtında* gibi.

Atasözlerinin epeycesi kelimesi kelimesine aynı değil ancak semantik açısından benzemektedir. Örneğin, Dîvânü-Lugati't-Türk'teki *Arslan karısa sıçgan ütin küdezür* “Aslan yaşlanınca, sıçanın deliğini gözetler” atasözüne Kazakça *Er kartaysa kazanşı boladı, bürkit kartaysa tışkanşı boladı* “Yiğit yaşlanırsa kazancı olur, kartal yaşlanırsa fareci olur” atasözü semantik açısından aynıdır.

Bazı atasözleri kelimesi kelimesine aynı olsa da gramerlik açısından farklıdır. Örneğin, DLT'deki *Yitüklüg anası koyun açar* “Kaybeden kişi, kaybettiği şeyi annesinin kucağında bile arar (yani o bunu yapmakta haklıdır)” atasözü, Kazakçada *Aldırgan anasınıñ koynın aşıptı* “Kaybeden (kaybettiği şeyi arayıp) annesinin kucağını açmış” olarak kullanılmıştır.

Bu bildiride örneklerde görüldüğü gibi DLT ve Kazakçadaki ortak atasözleri, fonetik, leksik ve gramerlik açısından karşılaştırılarak verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dîvânu Lugâtî't-Türk, Kazakça, atasözler

ER-TÖSTÜK MASALINDA MİTOLOJİK UNSURLAR

Dinara ASHIMOVA

Özet

Mitoloji, belirli bir uygarlığa ya da dinsel geleneğe ait inançları, uygulamaları, kurumları ya da doğa olaylarını açıklamak amacıyla görünüşte gerçekte yaşanmış olayları anlatan, ama özellikle ayin ve törenlerle bağlantılı, çoğunlukla kökeni bilinmeyen söylencelere denir. Söylenceler insan yaşamının dışında yer alan fakat onun temelini oluşturan olayları, Tanrıların ya da olağanüstü varlıkların yaptıklarını anlatır. Bu durum genel olarak halk anlatılarında yer alır. Dünyanın farklı bölgelerinde yaşam süren Türk boylarının kendilerine özgü halk anlatıları bulunmaktadır. Bu halk anlatılarının bazıları, Köroğlu ve Alpamış gibi, coğrafya ve tarihin zorluklarını aşarak sadece boya ait olmaktan çıkıp milletin tamamına ait olmuştur. Er Töstük anlatısı da bunlardan biridir.

Anahtar Kelimeler: Mitoloji, Doğaüstü Olaylar, Tanrılar, Olağanüstü Varlıklar, Er-Töstük.

ҚАЗАҚ ТАРИХЫНА ҚАТЫСТЫ ОРТАҒАСЫРЛЫҚ ДЕРЕККӨЗДЕРДІ ҒЫЛЫМИ АЙНАЛЫМҒА ЕНГІЗУ ЖҰМЫСТАРЫНЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Нұрлан АТЫҒАЕВ

Аннотация

Тәуелсіздік алғаннан бері қазақ тарихына қатысты ортағасырлық дереккөздерді ғылыми айналымға енгізу мәселесінде біраз жұмыстар атқарылды. Сонымен қатар тарихи шығармаларды аударуда өте күрделі мәселелер кездеседі. Бұл Қазақстан тарихы ғылымының ортағасырлық тарихнамасындағы негізгі олқылық болып табылады.

Бұл мақалада тарихи шығармаларды аударуда асығыстық, салғырттық болмауы керектігіне назар аударып, аударма жұмысындағы кемшіліктер, қате жасалған аударма қате қорытынды туғызуы мүмкін екенін нақты мысалдармен көрсетеді.

Түйін сөз: «Тарих-и Рашиди», тарихи шығарма, аударма, «Шаджара-йи түрк», «Тарих-и Қыпшақи».

DEDEM KORKUT KİTABININ YAYINLARI VE TRANSKRİPSİYONU ÜZERİNE NOTLAR

Mehmet AYDIN

Özet

Dedem Korkut Kitabı'nın biri Dresden, öbürü Vatikan'da olmak üzere iki yazması vardır. Almanya'daki Dresden yazmasının adı *Kitāb-ı Dedem Korkud ala lisān-ı tāife-i Oğuzān*'dır. İçerisinde on iki hikâye bulunan bu yazma 1585 yılından kalmadır. İkinci yazma 1549 yılından kalan Vatikan yazmasıdır. Bu yazmada 6 hikâye yer almaktadır. Bu yazmanın adı metin üzerine çalışanlar tarafından *Hikāyet-i Oğuznāme-yi Kazan Beg ve Gayrı* şeklinde tespit edilmiştir. *Dedem Korkut* üzerine bilimsel ve popüler pek çok yayın yapılmıştır. *Dedem Korkut*'un bir metin olarak sözlü kültürden yazıya aktarıldığı kanaati araştırmacılar arasında yaygın ve hâkimdir. O zaman şu soruyu sorabiliriz: Sözlü kültürden yazıya geçirilen metinlerin çeviri yazısı nasıl yapılmalıdır? Elbette bu soruyu bütünüyle tartışan yayınlar ve eserler vardır. Ancak bu bildiride mesele, özellikle Arapçadan Türkçeye geçen birkaç kelimedeki /a/, /e/ ve /i/ ünlülerinin okunması ve çeviriyazısı çerçevesinde ele alınacaktır. Arapçadan Türkçeye geçen *şarap*, *ta'ala*, *tamam*, *zaman* kelimeleri *şerāb*, *te'ālā*, *temām*, *zemān* mı okunmalıdır? Yoksa *şarāb*, *ta'ālā*, *tamām*, *zamān* mı okunmalıdır? Elbette bu kelimelere, dolayısıyla tartışmaya başka kelimeler de eklemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: *Dedem Korkut Kitabı*, çeviri yazı, sözlü metin, yazılı metin, alıntı kelimeler, ünlüler.

КӨНЕ ТҮРКІ ТІЛДЕРІНДЕГІ ЖАЗБА ЖӘДІГЕРЛЕРІНІҢ ЗЕРТТЕЛУІ

А.Б. БАБЖАНОВА

Аннотация

Бұл мақалада мемлекеттік бағдарлама бойынша жиналған жазбаша дереккөздер, және сол дереккөздерді зерттеу қарастырылады. Сонымен қатар бұл мақалада жазба жәдігерлердің шоғырланған ортасы – кітапхана, мұрағат, мұражайлар жайлы айтылады.

Түйін сөз: «Жаһаннама», «Тарих-и Рашиди», деректер, ескерткіш, қолжазбалар.

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ METİNLERİNDE “TANRI” SÖZÜ VE KAVRAM ALANI

Selenay BALOĞLU

Özet

Her insan doğduğu andan sonra kendini, yaşadığı yeri, çevresini keşfederken mutlaka bir güç unsuru aramış ve inandığı bu güce kendi kültüründeki karşılığına göre bir ad vermiştir. İngilizcede *god*, Fransızcada *dieu*, Almancada *gott*, Arapçada *el-ḥālīq* (الخالق) gibi adlar kullanılırken dilimizde de yaratıcı için pek çok ad verilmiştir. Bu adların farklı dillerden alıntı sözcüklerle karşılanmış olması dikkat çekmektedir. Özellikle Arapça ve Farsça adların ağırlıkta olması Türk toplumunun dini ele alırken etkileşim halinde olduğu ulusların dilleriyle alakalıdır. Çalışmamızda Tanrı ile ilgili kavramları tespit etmek amacıyla Eski Anadolu Türkçesi dönemi telif ve tercüme eserleri taranmış, tespit edilen kavramların kökenlerine ve eski kullanımlarının bu dönemde devam edip etmediğine bakılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tanrı, Eski Anadolu Türkçesi, dini kavramlar

ТҮРКІ ХАЛЫҚТАРЫНДАҒЫ «МЕМЛЕКЕТТІК» ТҮСІНІГІНІҢ ДАМУ НЕГІЗДЕРІ

Ешметова Балжан БАТЫРХАНОВНА

Аннотация

Мақалада «Тянь шань» атауының этимологиясы мен географиялық атау ретінде қалыптасу барысы сөз болады. «Тянь шань» атауының сонау ғұндар заманында да тәңір тауы деп аталғаны, «Тянь шань» сөзі ғұн және көне түркі тілдеріндегі «тәңір тауы» атауының қытай тіліндегі аудармасы екендігі, оны қытайлардың өзі XIX ғасырдың соңына дейін сол дыбыстық аудармамамен атап келгені нақты дәлелдермен сарапталады.

Түйін сөз: Тянь шань, тәңір тау, қытай деректері, ғұндар, түркілер

КӨНЕ ҚОЛЖАЗБАЛАР МЕН БАСЫЛЫМДАРДЫҢ ТАҚЫРЫПТЫҚ ЖӘНЕ ТІЛДІК КЛАССИФИКАЦИЯСЫ (ҚР MOM МАТЕРИАЛДАРЫ НЕГІЗІНДЕГІ ЖАЛПЫ МӘТІНДІК СИПАТТАМА)

Жасұлан Мәзуләұлы БЕЛТЕНОВ

Аннотация

Бұл мақалада ҚР MOM қорында көп жылдар бойын жинақталып сақталған араб, парсы, түрік, татар тілдеріндегі сирек кездесетін ескі қолжазбалар мен діни мазмұнды кітаптар, араб жазулы қабіртастар мен мөрлер, қару-жарақ пен сауыт-саймандар, әртүрлі құжаттарда хатталынған жазулар, яғни жазба ескерткіштердің құнды нұсқалары туралы толығырақ мағлұмат беріледі.

Түйін сөз: ҚР MOM, сирек кездесетін кітаптар, қолжазбалар

TARİHÎ METİN ARAŞTIRMALARINDAKİ SORUNLARDAN BİRİ OLARAK ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDEKİ -A FİİL ÇEKİMİ EKİNİN TÜRKİYE TÜRKÇESİNE GÖRE DURUMU

Ahmet Turan DOĞAN

Özet

Tarihî metin araştırmalarının bazı zorluklar taşıdığı bir gerçektir. Bu zorlukların temel sebebi olarak tarihî metnin yazıldığı dönem, lehçe ve coğrafya gibi özelliklerin metnin incelendiği dönem, lehçe ve coğrafya gibi özelliklerden bazı farklılıklar içeriyor olması gösterilebilir. Dolayısıyla bu farklılıklar, bazı çeviri ve dil bilgisi incelemesi sorunlarını da beraberinde getirmektedir. Bu sorunlardan biri de tarihî metinlerde fiil çekiminde kullanılan bazı kip ve zaman eklerinin çağdaş lehçelere çeviri ve çağdaş lehçelerde inceleme sorunudur. Eski Anadolu Türkçesinde fiil çekiminde kullanılan -A eki de böylesi sorunların yaşandığı eklerdendir. Bilindiği üzere, Eski Anadolu Türkçesindeki -A fiil çekimi ekini almış kelimeler, Türkiye Türkçesine çevrildiğinde veya dil bilgisi incelemesi yapıldığında söz konusu ekin gelecek zaman, geniş zaman, şimdiki zaman, istek kipi, gereklilik kipi veya emir kipi işlevlerinden birinde kullanıldığı belirtilmektedir. Ancak, bu çeviri veya incelemelerin bazılarında bir takım sorunların yaşandığı da görülmektedir. Bunda Eski Anadolu Türkçesinin özellikleri ile Türkiye Türkçesinin özellikleri arasındaki farklılıklar etkili olmaktadır. Çünkü Türkiye Türkçesinin yazı dilinde gelecek zaman, istek ve emir işlevleri için başka biçimbirimler kullanılmaktadır. Ancak yine de Eski Anadolu Türkçesindeki bu kullanımları isabetli bir biçimde çevirmenin bazı yöntemleri vardır. Bunlardan biri metnin, paragrafın veya cümlenin bağlamına dikkat etmektir. Bir diğeri ilgili biçimbirimin geçtiği yerdeki zaman veya kip işaretleyicilerini takip etmektedir. Bunlar hem metnin daha iyi anlaşılmasını ve yorumlanmasını hem de dil bilgisi incelemelerinin daha isabetli yapılmasını sağlayacaktır. Bu çalışmada da Eski Anadolu Türkçesinin metinlerinden tespit edilen -A fiil çekimi ekini almış kullanımlar yukarıda belirtilen esaslar çerçevesinde incelenecektir. İnceleme sonucunda Eski Anadolu Türkçesindeki söz konusu kullanımlar, Türkiye Türkçesine aktarılırken veya dil bilgisi incelemesi yapılırken nelere dikkat edilmesi gerektiği örnekleriyle paylaşılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Eski Anadolu Türkçesi, tarihî metinler, gelecek zaman, istek kipi, emir kipi.

KAZAK ALFABELERİNİN TARİHİ

Haydar EFE - Meiramkul İSSAYEVA

Özet

Alfabeler toplumun medeni ve bilimsel olarak gelişiminde önemli bir role sahiptir. Kazak halkının kullandığı alfabe birkaç tarihi aşamadan geçmiştir. Kazak topraklarında ilk olarak VII-VIII yy.'da Orhon-Yenisey alfabesi kullanılmıştır. İslamiyet'in kabulüyle birlikte bu topraklarda Arap alfabesi de kullanılmaya başlanmıştır. XX. yüzyıla kadar kullanılmakta olan Arap alfabesinin yerini 1929 yılında Latin alfabesi almıştır. SSCB çok uluslu halkların yazılarını aynı alfabeyle dönüştürme amacıyla 1940 yılında dil reformu gerçekleşmiş ve bunun neticesinde Kiril alfabesine geçiş süreci başlamıştır. Bağımsızlığını kazanan Kazakistan'da kullanılan alfabenin değiştirilmesi gerekliliği üzerine fikirler 1991 yılından itibaren söz konusu olsa da, Kazak Latin Alfabesine geçiş 2018 yılında mümkün olmuştur.

Bu çalışma, Kazakistan'da uygulanan alfabeleri ve bu alfabelerin genel özelliklerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Ayrıca, farklı alfabelerin kullanılmasının sebep ve sonuçları da ele alınırken, Latin harflerine geçişin yararları ve doğabilecek sorunlar ortaya konulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kazakistan, Alfabe Tarihi, Latin Alfabesi, Türk Cumhuriyetleri.

ARAP HARFLİ TÜRKÇE TARİHİ METİNLER NASIL OKUNMALI?

Ahmet Bican ERCİLASUN

Özet

Bildiride, okumaya geçmeden önce yazmanın tarih ve coğrafyasının belirlenmesi gerektiği vurgulanmıştır. İlk olarak yazmanın Kuzey-Doğu Türkçesine mi, Güney-Batı Türkçesine mi ait olduğunun belirlenmesi gerektiği belirtilmiş ve bu iki alanı birbirinden ayırmak için kullanılacak ölçütler gösterilmiştir. İki alanın kendi içinde bulunan farklı dönem ve coğrafyalara ait eserleri birbirinden ayırmaya yarayacak ölçütler de ayrıca belirtilmiştir.

Bildiride dönem ve sahaların ses ve gramer özellikleri ayrıntılı olarak verilmemiş, ölçüt olarak kullanılabilecek önemli farklılıklar üzerinde durulmuştur. Bildirinin sonunda iki alana ait eserlerin, coğrafyaları da dikkate alınarak nasıl okunması gerektiği açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kuzey-Doğu Türkçesi, Güney-Batı Türkçesi, imla ölçütü, seslik ölçüt, gramer ölçütü.

**KITÂB AL-İDRÂK Lİ-LISÂN AL-ATRÂK’TEKİ KELİME GRUPLARININ
KAZAKÇAYA GÖRE GRAMER TAHLİLİ
(LEKSİKAL VE SEMANTİK İNCELENMESİNDEN KESİTLER)**

Ergali ESBOSIN

Özet

Memlûk Kıpçak sahasının dil yadigârlarından olan söz konusu eser, tarafımızdan yapılmış olan akademik bir çalışmada günümüz Kazakçasına kazandırılmıştır. Eser edebî Kazakçaya göre ele alınmış, Türkoloji literatürüne göre adapte edilmiştir. Asıl kaynak olarak Ahmet Caferoğlu’nun 1931 yılında İstanbul’da yayımlanmış olduğu eserin faksimilesi esas alınmış, buna ek olarak M. N. Majenova’nın 1969 yılında Almatı’da savunduğu “Kıpçak Dil Bilgini Abu Hayyan: Kazak Dili Tarihiyle İlgili Materyaller” başlıklı doktora tezi ile A. Melek Özyetgin’in konuyla ilgili çalışmasından da yararlanılmıştır. Çalışmada eserin A ve D varyantlarında sunulan gramatikal metinlerinin tekstolojik karşılaştırması yapılmış, metinde geçen söz varlığının Eski Türkçe ile Çağdaş Kazakçadaki şekilleri tespit edilmiş, tespit edilen sözler leksikal ve semantik gruplara ayrılmış, metnin Kıpçakça-Kazakça Sözlüğü yapılmıştır. Makalemizde eserde geçen konusal gruplaşmaların Kazak gramer usulüne göre tahlil edilen yerlerinden örnekler sunmak istedik.

Anahtar Kelimeler: KITÂB AL-İDRÂK Lİ-LISÂN AL-ATRÂK, Kıpçakça, Kazakça.

**ТҮРКІ ХАЛЫҚТАРЫНДАҒЫ «МЕМЛЕКЕТТІК» ТҮСІНІГІНІҢ ДАМУ
НЕГІЗДЕРІ**

Балжан Батырхановна ЕШИМЕТОВА

Аннотация

Мақалада түркі халықтарындағы мемлекеттік терминдердің қалыптасу тарихы мен көрсеткіші болып табылатын – «Мәңгілік ел» идеясының түркі өркениетіндегі орны туралы сөз болады. Сонымен қатар, мемлекетті қалыптастырудың негізгі идеясы оны қолданудың көзқарастары мен мақсаттарын талдау болып табылады. Түркі халықтарындағы мемлекеттік түсініктің қалыптасу жолдары мен даму барысы қарастырылады. «Мәңгілік ел» ұғымың ашудағы қазіргі және көне түркілік «мемлекеттік» түсінікке жан-жақты тұжырымдама беріледі. Мәселеге қатысты ғылыми пікірлер мен жетекші мамандардың көзқарастары ұсынылады.

Түйін сөз: мемлекеттік түсінік, көне түркі жазбалары, мәңгілік ел

TARİHSEL METİN YAYINLARININ DİZİNLERİNDE GÖRÜLEN YÖNTEM FARKLILIKLARI

Bilgehan A. GÖKDAĞ - Yaşar ŞİMŞEK

Özet

Filoloji yazılı metnin tarihinin belirlenmesi, metnin çözümlenmesi, iç eleştirisi ve yorumlanması faaliyetlerinden oluşan bir disiplin olarak gelişimini sürdürmekle birlikte filolojinin dilbilimle birçok ortak ve farklı yönleri bulunmaktadır. Dilbilim bugüne ait sözlü dili, filoloji ise düne ait yazılı dili incelemesi bakımından birbirinden ayrılmaktadır. Ülkemizde Fuad Köprülü'yle birlikte ilmî bir alan hâline gelen Türkoloji araştırmalarında tarihî Türk lehçelerine ait metinlerin bilimsel neşrinin bir asırlık geçmişi bulunmaktadır. Artık Türkolojinin önemli merkezlerinden biri olan Türkiye'de de çok sayıda metnin filolojik incelemeye tabii tutularak “inceleme-metin-dizin” alt başlıklarıyla yayınladığını görmekteyiz. Söz konusu metinlerde farklı okuyuşlardan ve dizin oluşturmada kaynaklı yöntem farklılıkları dikkati çeker. Tarihsel metinlerin bilimsel yayınlarında dizin kısımlarının işlevsel önemi vardır. Metinde geçen söz varlığının en küçük biçimbirimlerine varana kadar ayrıştırılarak alfabetik sıra dâhilinde ortaya konulması olarak tanımlayacağımız dizin oluşturma işinde herkesin üzerinde ittifak ettiği bir uygulama bulunmamaktadır. Söz konusu yayınlarda yer alan dizinler düzenlenişleri bakımından birbirinden farklıdır. Dizinlerde, madde başlarında yer alan kelimelerin dizilişi, ses ve şekil bilgisel değişimlerin gösterimi, kelimelerin köken ve türlerinin gösterimi, kısaltmaların kullanımı, Arapça ve Farsçadan geçen tamlamaların yazımı, özel adlar, birleşik fiiller ve deyimlerin gösterilmesi konusunda farklı uygulamalar bulunmaktadır. Bu bildiride tarihsel metin yayınlarının dizinlerinde görülen yöntem farklılıkları üzerinde durulacaktır.

Anahtar Sözcükler: Filoloji, tarihî metin, dizin, yöntem.

DEDE KORKUT HİKÂYELERİNDE KABA SÖZLER VE BU SÖZLERİN TÜRKİYE TÜRKÇESİ VE KAZAK TÜRKÇESİ AKTARMALARINDAKİ GÖRÜNÜMLERİ

Gülbeyaz GÖZTAŞ

Özet

Dede Korkut Hikâyeleri, gerek içeriği gerekse kullandığı dil açısından Türkçenin en önemli eserlerinden biridir. Türk sosyal yapısının, tarihinin, kültürünün, felsefesinin, yaşam tarzının, dilinin var oluşu ve inşası hikâyeler incelenerek ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Hikâyeler Korkut Ata ağzından söylenmiş; genellikle hanların, beylerin kahramanlıkları anlatılmış, Oğuzlar övülmüş, başarılarından bahsedilmiştir. Bu sebeple kullanılan sözvarlığında daha çok övme ifadesi anlatan sözcükler tercih edilmiştir. Ancak metinlerde hanların, beylerin savaştığı bir karşı taraf da vardır. Eserde övülmeyen taraf için kullanılan bir dil mevcuttur. Genellikle bu kesim aşağılama ifade eden kaba sözler ile sıfatlandırılmaktadır. Bu amaçla hikâyelerdeki kaba sözler ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Hikâyeler, Muharrem Ergin'in Dede Korkut Kitabı esas alınarak incelenmiştir. Eserde hanların ve beylerin karşı tarafında yer alan kâfirler, olumlu niteliğe sahip olmayan kadınlar, ana-babasının karşısında yer alan evlatlar, eşinin karşısında yer alan karı-kocalar için kaba sözlerin kullanıldığı düşünülmüştür. Elde edilen veriler teoriyi doğrular niteliktedir. Ayrıca cinsellik ve organ adları ile ilgili tabu sözcüklere de rastlanılmıştır. Bu tip sözcüklerin kullanılması ayıp ve kaba sayıldığından bu sözcükler de çalışmaya dâhil edilmiştir. Tarama sonucunda elde edilen veriler sınıflandırılarak argo, küfür, tabu sözler, kötü adlandırmalar, aşağılama sözcükleri başlıklar altında incelenmiştir. Aşağılama ifadesi genellikle benzetmelerden yararlanılarak yapılmaktadır. Bazı sözcüklerin anlam değişmesine uğrayarak günümüzde argo ya da kaba söz olarak kullanıldığı görülmüştür. Bu tip sözcükler de çalışmada zikredilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut Hikâyeleri, kaba sözler, tabu.

«ТӘҢІР ТАУ» (НЕМЕСЕ ТЯНЬ-ШАНЬ) ҒҰНДАРДАН ҚАЛҒАН АТАУ

Қайрат ҒАБИТХАНҰЛЫ - Ербол ҒАБИТ

Аннотация

Мақалада «Тянь шань» атауының этимологиясы мен географиялық атау ретінде қалыптасу барысы сөз болады. «Тянь шань» атауының сонау ғұндар заманында да тәңір тауы деп аталғаны, «Тянь шань» сөзі ғұн және көне түркі тілдеріндегі «тәңір тауы» атауының қытай тіліндегі аудармасы екендігі, оны қытайлардың өзі ХІХ ғасырдың соңына дейін сол дыбыстық аудармамамен атап келгені нақты дәлелдермен сарапталады.

Түйін сөз: Тянь шань, тәңір тау, қытай деректері, ғұндар, түркілер

**QORAQALPOG‘ISTONDAGI O‘ZBEK SHEVALARIDA QADIMIY
UNSURLARNING QO‘LLANISHI XUSUSIDA
(MAHMUD KOSHG‘ARIYNING “DEVONU LUG‘ATIT TURK” ASARI ASOSIDA)**

G‘ulom Mirzayevich ISMAILOV

Özet

Tadqiqotimiz obeki hisoblanmish Qoraqalpog‘iston Respublikasi o‘zbek shevalari asosan qipchoq guruhiga oid. Ushbu hududda mavjud shevalarda Mahmud Koshg‘ariy tomonidan tuzilgan “Devonu lug‘atit turk” asarida qo‘llangan, bundan rosa 1000-yil avval mavjud bo‘lgan leksemalarning hanuzga qadar til egalari tomonidan qo‘llanishda bo‘lib, saqlanib qolganligi tilning kumulyativ vazifani yana bir isbotlaydi. Ajdodlarimiz tafakkuri mahsuli bo‘lmish ushbu yozma yodgorliklar ulkan ma‘naviy boylik sifatida ham qadrlidir. Kuzatishlarmizdan ma‘lum bo‘ldiki, ayrim so‘zlar hanuzga qadar o‘z ma‘nosida saqlangan bo‘lsa, ayrim leksemalar tarixiy taraqqiyot jarayonlardagi o‘zgarishlarga uchrab, hozirgi Qoraqalpog‘iston o‘zbek shevalarida tamomila teskari ma‘noga ega bo‘lib, enantiosemitik vaziyatni yuzaga keltirgan. Ushbu asarda hozirgi davrda o‘zbek tilining turli shevalarida faol qo‘llanishda bo‘lgan ko‘pgina leksemalar fonetik va morfologik o‘zgarishlarga uchrab, shaklan va mazmunan o‘zgarganligin kuzatish mumkin. Bu kabi lisoniy holatlarni Qoraqalpog‘iston Respublikasidagi qipchoq dialekiga oid shevalarda anchayin qo‘llanishda bo‘lib kelmoqda.

Anahtar Kelimeler: O‘zbekiston, Qoraqalpog‘iston, o‘zbek shevalari, Mahmud Koshg‘ariy, Devonu lug‘atit turk.

**ҚҰБАНҒАЛИ ХАЛИДИ: «ТАУАРИХ-И ХАМСА-И ШАРҚИ» ЕҢБЕГІНІҢ
ҚОЛЖАЗБАСЫ**

Тұрсын ЖҰРТБАЙ

Аннотация

Қазақ тарихына қатысты аса құнды жәдігердің бірі – Құрбанғали Халидидің «Тарих-и жариди-и жадида» (Жаңа тарих жазбалары) және «Тауарих-и хамса-и шарқи» (Шығыстың бес тарихы) атты еңбектері болып табылады. Тарихшы екі шығармасын да өз заманының талабына сәйкес исі түрік қауымының зиялылары мен оқымыстылары орнықтыруға ұмтылған шағатай жазба мұраларын негізге ала отырып «ортақ тілде» жазды, яғни, түрік, татар, өзбек, ұйғыр, қазақ, қырғыз, түрікмен, башқұрт, қырымшақ тілдерінің кітаби үлгісін араластыра пайдаланып, араб пен парсы тілдерінің қадими ғылыми терминдерін барынша еркін қолданды. Құрбанғали Халидидің ғылыми ұстанымы терең де пайымды, жазу мәнері анық, әр дәйегі дәлелді, ынталы ғылыми кеңістігі кең, талдауы мен салыстыруы қиын тұстардың өзінде негізгі тақырыптың желісін қатаң сақтайды. Бұл мақалада Құрбанғали Халидидің «Тауарих-и хамса-и шарқи» (Шығыстың бес тарихы) атты еңбегінің тілдік және мазмұндық ерекшелігі сараланады.

Түйін сөз: Құрбанғали Халиди, Тауарих-и хамса-и шарқи, Шығыстың бес тарихы, шағатай жазуы, қолжазба.

KAZAKİSTAN (ALMATI) MİLLÎ KÜTÜPHANESİ ÖRNEĞİNDE TÜRKÇE NADİR ESERLERİN KATALOGLANMASI [ERI/2018-009] PROJESİ

Osman KABADAYI

Özet

Bu çalışmada Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesinin Almatı'daki bir birimi olan Avrasya Araştırma Enstitüsüne sunduğumuz **[ERI/2018-009] kodlu kataloglama** projesi tanıtılacaktır. Söz konusu proje çerçevesinde Kazakistan (Almatı) Millî Kütüphanesi Nadir ve Yazma Eserler Bölümünde bulunan Türkçe (Osmanlı ve Çağatay Türkçesi) nadir kitapların bilimsel bir kataloğu hazırlanmıştır. Katalog kitabında incelemeye dâhil edilen her bir nadir eser için kütüphanenin bulunduğu yer ile koleksiyon adı, kayıt numarası, eski kayıt numarası, eserin müellifi (varsa mütercimi), eserin adı, eserin dili, yazı cinsi, konusu, cilt sayısı, tarihi ve yeri, varak (sayfa) sayısı, satır sayısı, kitabın iç ve dış ölçüleri, kitabın kütüphaneye satın alınma bilgileri, fiziki durumu ve eserle ilgili bilgilerin yer aldığı açıklamalar bölümü gibi toplam 16 adet bilgilendirici başlığa yer verilmiştir. Takip edilebildiği kadarıyla bir kitapla ilgili bu oranda bilgilendirici başlıkların tamamını bir arada veren herhangi bir katalog çalışmasına rastlanılamamıştır.

Anahtar Sözcükler: Kazakistan (Almatı) Millî Kütüphanesi, Türkçe, nadir eser, katalog, proje.

MOLLA ALİ'NİN *RAFİ'Ü'L-ĞUBŪŞ Fİ FEZÂİLİ'L-ĤUBŪŞ* ADLI ESERİNİN İMLÂ ÖZELLİKLERİ

Ceren KABADAYI

Özet

Türk dilinin çeşitli dönemlerinde farklı alfabeler kullanılmıştır. Arap alfabesine dayalı yazı sistemi en uzun dönemi kapsamaktadır, bu alfabeyle Türk dilinin çeşitli yazı dillerine ait çok sayıda el yazması ve nadir eser bulunmaktadır. Bunlar arasında Osmanlı Türkçesine ait Arap harfli el yazması metinler de, sayılarının çokluğu ile ait oldukları dönemin dil ve edebiyatının incelenmesine geniş imkân sağlamaları bakımından oldukça önem taşımaktadır. Öncelikle doktora tezimize, bu vesileyle de bu çalışmaya konu olan *Rafî'ü'l-Ğubūş fî Fezâilî'l-Ĥubūş* başlıklı el yazması eser H/1021 yılında kaleme alınmış olması sebebiyle 17. yüzyılın ilk yıllarına ait veriler sunmaktadır. 240 varaktan oluşan ve her varakta 17 satır bulunan bu eser; Osmanlı Türkçesinin Eski Anadolu Türkçesinden daha da uzaklaştığı, özellikle nesirde önemli eserlere sahip bu yüzyılın dil özelliklerini yansıtmakla birlikte Habeşîler üzerinden dönemin sosyal yapısını da bir Habeşî gözüyle sunmaktadır.

Bu çalışmada transkribe edilen metin üzerinden eserin imlâ özelliklerine dair bazı tespitler sunularak eserin ait olduğu döneme katkılar sunulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Rafî'ü'l-Ğubūş fî Fezâilî'l-Ĥubūş, Ali b. Abdurrauf el-Habeşî (Molla Ali), Osmanlı Türkçesi, tarihî metin, imlâ özellikleri.

QING ARCHIVAL MATERIALS ON THE QAZAQs (1729-1910) AND KHOQANDS (1827-1861) IN THE NATIONAL PALACE MUSEUM IN TAIPEI

Nurlan KENZHEAKHMET

Abstract

For the past four months in 2018 I have been in Taipei using archives to facilitate a project on Qing archival materials on the Qazaqs in the eighteenth century. I work in Chinese language materials, relying on the only existing copy of a Taipei Palace museum for 18-19 centuries materials.

With some more than thousand documents, the National Palace Museum in Taipei holds one of the most important collections of Qing archives in the world. The most important collection and unpublished Central Asian materials of Qing archives to be found in the National Palace Museum in Taiwan. Apart from the National Palace Museum, there are also Qing documents at the Institute of History and Philology at Academia Sinica. The majority of these materials date from before 1800, but there are tens of thousands of documents from the nineteenth and even the early twentieth century.

Researchers of Qazaq history has already analyzed the name in detail using these Qing court sources, and pointed that the name Hasake (哈薩克, Qazaq) occurs in the Qing sources after 1755. However, in the Chinese sources, preserved in the National Palace Museum of Taipei, the name of the Qazaqs was used as early as 1729 in a passage that mentions them relationship with the Zhunghars and Qing courts. In Manchu documents, the name of the Qazaqs was used as early as KX37 (1698) in a passage that mentions them fighting with the Zhunghars.

Qing archival materials contains more than 300 documents that illustrate the relationship of the Qazaq Khanate, the Khoqand Khanate, Buruts and Qing dynasty: 110 documents about Qazaqs; 86 documents about Buruts; 45 documents about Khoqands. A few documents written in Manchu (about Qazaqs) and Chagatai Turkic (diplomatic documents by Khoqands).

Keywords: Central Asia, Three Qazaq hordes, Khoqand Khanate, the Manchu Qing dynasty

АСТРОНОМИЯ ҒЫЛЫМ ТІЛІН ӘЛИХАН БӨКЕЙХАН ҚАЛАЙША СӨЙЛЕТКЕН?

Гүлжиган Байғазықызы КӨБДЕНОВА

Аннотация

Бұл мақалада XX ғасыр басында төте жазумен Мәскеуде жарық көрген Ә.Бөкейханның Еуропа ғалымдарынан аударған оқулықтары мен мақалалары жайында сөз болады. Қазіргі уақытта кейбір еңбектері кирил жазуында екінші рет жарияланбаған, мұрағат қорларында сақталған. Мақалада қарастырылатын еңбектер дүниенің құрылысы, жер мен планетталардың орналасуы жайында, ғарыштық кеңістік туралы қазақ оқушысына ғылыми түрде алғаш берілген астрономиялық теориялық білімдердің жиынтығы. Ә.Бөкейхан халықтық астрономиялық ұғымдарды сәтті, ұтымды пайдалана отырып, ғылыми деңгейге жеткізген. Жаңа атауларды да қалыптастырды. Ал қазаққа түсініксіз астрономиялық атаулар болса сипаттамалы, түсіндірмелі әдістерді пайдалана отырып, оның қазақша баламасын береді. Ә.Бөкейханның бұл еңбегі халықтық ілім мен ғылыми білімді шебер байланыстырған. Сабақтастықта қарай отырып, ғылыми таным деңгейіне дейін көтерген, жаңа терминдік атаулар қалыптастырды, қазақ баласына алғаш рет ғылыми тұрғыдан ғарыштық білім терезесін ашты.

Түйін сөз: халықтық атаулар, астрономиялық терминдер, халықтық таным, ғылыми таным, төте жазумен жазылған оқулықтар, тілдік жаңғыру.

ЕЩЁ РАЗ К ПРОЧТЕНИЮ И ИНТЕРПРЕТАЦИИ ДРЕВНЕТЮРКСКОЙ РУНИЧЕСКОЙ НАСКАЛЬНОЙ НАДПИСИ ИЗ УЗБЕКИСТАНА

А.В. КУБАТИН - Ф. ДЖУМАНИЯЗОВА

Аннотация

Как известно, находки древнетюркских рунических надписей, являющихся культурным наследием Тюркского каганата, происходят в основном с территории Монголии, Южной Сибири и обширных степей Евразии, простирающихся от Алтая до Восточной Европы. В эпоху раннего средневековья Евразийские степи, включающие территорию современных Казахстана, Восточного Туркестана (северная часть), Северного Кавказа и Южной Украины, являлись местом обитания этносов, ведущих в основном кочевой образ жизни. При этом следует отметить, что на сегодня не имеется точных сведений о наличии или отсутствии у данных этносов определенной системы письменности в период до Тюркского каганата. Однако уже в ту эпоху междуречье Амударьи - Сырдарьи, более известное в западной литературе под географическим термином Трансоксиана (*араб.* Мавераннахр) и включавшее в себя такие оазисные владения, как Согд, Фергана, Чач (Ташкент), Тохаристан, Хорезм и др., которые располагались на территории современного Узбекистана, уже с начала нашей эры было известно как регион, где проживали оседлые народности с развитой системой письменности.

Ключевые слова: Древнетюркский рунический наскальные надписи, тюркология, памятники.

МЫРЗАКЕЛДІ ЕРАСЫЛҰЛЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚОЛЖАЗБАЛАРЫ

Өмірбек ҚАНАЙ

Аннотация

Мырзакелді Ерасылұлы 1749 жылы туылып, 1814 жылы 65 жасында қайтыс болған. Ол Қаракерей Қабанбай (Ерасыл) батырдың алтыншы ұлы және Абылай ханның қызын алған күйеу баласы. Жасынан білім жолын қуған Мырзакелді кейін орыс, араб, таңғыт, монғол тілдерін жетік игеріп, жастайынан ақын-жырау аталған. Мырзакелді Ерасылұлы «Екі жесір егесі», «Хан батыры - Қабанбай», «Сақыпжамал-Таңшолпан», «Көк пен жер және адам» қатарлы көлемді өлең-дастандарын артына мұра қылып қалдырады. Оның осы тарихы дастандарын ұрпақтарынан Майсабек Мырзакелдіұлы, белгілі емші Бекәлі Майсабекұлы, қазақ, мұңғұл еліне аты шыққан емші Жайылқан Бекәліұлы, Көмірші Жайылқанұлы қатарлылар, ақын, фолклоршы Шакура Ахыметжанқызы және Шакураның қызы Нұрғиса Кәрімқызы қатарлылар екі ғасырдан артық уақыт ұрпақтан ұрпаққа жалғап құныттап сақтап, заманымызға жеткізеді.

Түйін сөз: Мырзакелді Ерасылұлы, «Екі жесір егесі», «Хан батыры - Қабанбай», «Сақыпжамал-Таңшолпан», қолжазба

ӘБІЛҚАЙЫР ХАННЫҢ ХАТТАРЫНДАҒЫ БОЛ- ЖӘНЕ ОЛ- ЕТІСТІКТЕРІНІҢ ҚОЛДАНЫЛУЫ

Ү.Т. ҚЫДЫРБАЕВА

Аннотация

XVIII-ғасырдың бірінші жартысында қазақ даласында әуелі кіші жүздің, одан кейін үш жүздің басын қосқан қазақ ханы Әбілқайырдың билігі, қазақ халқының Ресейдің қол астына кіруімен тұспа-тұс келген. Осындай қиын-қыстау кезеңде үш жүздің ханы болып таққа отырған Әбілқайыр ханның Ресей патшайымдар мен елшілеріне жазған ресми хаттары мұрағат қорларында күні бүгінге дейін сақталған. Осы хаттардың тілдік құрылымын зерттеу, ескі қазақ тілінің дамуында өзіндік орны бар құнды деректердің бірі болып табылатынын жоққа шығара алмаймыз.

Түркітанушы ғалымдар өз еңбектерінде түркі тілдерін үлкен үш топқа бөліп қарастырады. Орта ғасырда және одан кейінгі кезеңдерде пайда болған жазба ескерткіштердің, солардың ішінде ресми хаттардың басым бөлігінің тарихи шағатай тілінде жазылуы, сол кезеңдерде түркі халықтарына тән ортақ жазба тілдің болғандығын дәлелдейді.

Аталған мақалада 1730-1745 жылдары Әбілқайыр ханның ресми хаттарындағы тілдік ерекшеліктер анықтала отырып, бол- және ол- етістіктерінің қолданылуы туралы жазылған. Мақалада, ресми хаттардың түпнұсқа көшірмесі негізінде жазылған зерттеу жұмысының материалдары қарастырылды. Сонымен қатар, қыпшақ және оғыз тілдеріне тән фонетикалық ерекшеліктер мен ұқсастықтарды салыстырмалы түрде зерттеген ғалымдардың еңбектері арқылы бол- және ол- етістіктерінің хаттардағы қолданылу аясы мен жиілігі де көрсетілген.

Түйін сөз: ресми хат, Әбілқайыр хан, түркітану, қыпшақ, оғыз, етістік

АРАБ ГРАФИКАСЫНДАҒЫ ТАРИХИ ҚОЛЖАЗБАЛАРДЫ ТРАНСКРИПЦИЯЛАУ ЖӘНЕ ТРАНСЛИТЕРАЦИЯЛАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қалдыбай ҚЫДЫРБАЕВ

Аннотация

Қазақ тарихына қатысты араб деректерінің берері мол екені анық. Әртүрлі мемлекеттік бағдарламалар бойынша араб елдеріндегі кітапханалар мен бай қолжазба қорларынан Қазақ Елінің тарихына қатысты қолжазба түріндегі бағалы кітаптар мен құжаттар әкелініп жатқаны белгілі. Алайда сол жәдігерлердің мәтіндері, олардың атаулары, авторларының аты-жөндерін қазақ тіліне транскрипциялау мен транслитерациялау жайы қолға алынбай, кенже қалып жатқаны байқалады. Бұл жайды кейбір қолжазбалардың транскрипциясына, ҚР Ұлттық кітапханасындағы сирек кездесетін кітаптар мен қолжазбалар бөліміндегі араб тіліндегі кітаптардың каталогына, ҚР Білім және Ғылым Министрлігі Ғылым комитеті «Ғылым Ордасы» РМК Ғылыми кітапханасындағы араб тіліндегі кітаптардың каталогына, ҚР Мемлекеттік орталық музейі қорындағы араб тіліндегі сирек кездесетін қолжазбалар мен басылымдардың жүйеленген ғылыми каталогына зерттеу жүргізгенімізде байқадық. Каталогтардағы еңбек атауларына, авторлардың аты-жөндеріне транскрипция жасалғанда тіл заңдылықтары сақталмаған. Арнайы ереже болмағандықтан бір кітаптың атауы әр мекемеде әртүрлі транскрипцияланған. Интернет заманында қандай да бір атаудың әртүрлі нұсқада жазылуы интернет ресурстарынан нақты мәлімет алу жұмыстарына кедергі келтіретіні белгілі. Сондай-ақ араб елдеріндегі кітапханалар мен бай қолжазба қорларынан әкелініп жатқан қазақ тарихына қатысы бар кітап атаулары мен авторларының аты-жөндерін транскрипциялап және транслитерациялап бүкіл қазақстандық ортақ электронды каталог жасау басты назарда болуы тиіс. Ол үшін араб графикасындағы (тіліндегі) атаулар мен мәтіндерді қазақ тіліне транскрипциялау, транслитерациялау ережелерін түзіп, бір жүйеге келтіргеніміз жөн.

Түйін сөз: «Китап сират расул Аллах», ислам әдебиеті, аударма, қыпшақ тілі, , қолжазба, транскрипциялау, транслитерациялау.

ҚОЛЖАЗБАЛАРДЫҢ ЗЕРТТЕЛУІ: ІЗДЕНІСТЕР МЕН ЖАҢА МҮМКІНДІКТЕР, ПРОБЛЕМАЛАР

Гүлбаһрам ҚҰЛНАЗАРОВА

Аннотация

Түркі халықтарына тән қолжазбалардың көбі араб, парсы, шағатай, осман (Осман империясы кезіндегі кіші Азия түріктерінің) тілдерінде жазылса, ал қазақ тіліндегі қолжазбалардың дені араб жазулы қыпшақ тілінде жазылған. Сондықтан да болар, қазақ қолжазбаларының ішінде араб, парсы сөздері пайыздық өлшемді ғана құрайды. Қолжазбалардағы қазақы ұлттық танымға қатысты түсініктер мен ұғымдардың орта ғасырлық терминдермен байланысын салыстыра отырып зерттеу, болашақта олардың қолданылу ерекшелігіне дәйекті байламдар жасауына мүмкіндік туғызады.

Түйін сөз: Қолжазба, қор, аңыз, жыр-дастандар, сақтау, жинақтау, құндылық.

ҚАЗАҚ ТАРИХЫНА ҚАТЫСТЫ ҚОЛЖАЗБА ХАТТАР: ДЕРЕКТІК МАҢЫЗЫ ЖӘНЕ ЗЕРТТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Данагүл МАХАТ

Аннотация

Баяндамада тарихы өте ерте замандардан бастау алатын хаттар, оның ішінде қазақ тарихында өзіндік орны бар қоғам, мемлекет қайраткерлерінің, шығармашылық және ғылыми интеллигенция өкілдерінің, қарапайым адамдар хаттарының тарих ғылымы үшін маңызы және түпнұсқа қолжазба хаттарды зерттеу, деректанулық талдаудан өткізу мәселелері қарастырылған. Қазақ халқының хат жазу дәстүрі, хаттың деректік маңызы мен зерттеу мәселелері, хаттарға сыртқы сын (*оқу, танысу, түпнұсқа ма, көшірме ме, неше нұсқасы сақталғандығын анықтау, мәтінге анықтама жасау*), ішкі сын (*хаттағы мәліметтің шынайылығына, ақпараттық құндылығына, зерттеуде пайдалану мүмкіндігі*), яғни деректанулық талдау мәселелері қарастырылған. Сонымен қатар хаттарды зерттеу мен жариялаудың (*түсінік, табылған орны, нешінші басылуы, хат мәтінінің толықтығы, жазылу себебі т.т., анықтамалық*) өзіндік ерекшеліктері де дәйектелген. Зерттелген эпистолярлық деректердің арасында Ы. Алтынсарин (XIX ғ. Екінші жартысы), Алаш зиялылары (XX ғ. басы), Академик Әлкей Марғұлан (XX ғ. II жартысы) және басқа да хаттар бар.

Түйін сөз: Қазақ тарихы, қазақ қолжазба хаттары, эпистоляр, эпистолография, эпистолология, тарихи дерек, зерттеу, деректанулық талдау.

ЖҮСІП БАЛАСАҒҰННЫҢ «ҚҰТАДҒУ БІЛІК» ЕҢБЕГІНДЕГІ «ҰЛЫҚ ХАЖЫП» ОБРАЗЫ

Бекарыс НҰРИМАН

Аннотация

Барша түрік халықтарына ортақ мұра болып саналатын Қарахан мемлекеті тұсында 1069 жылы жазылған Жүсіп Баласағұнның «Құтадғу білік» еңбегі ел басқару мәселесін көтерген саяси тақырыптағы туынды. Шығарма Күнтуды, Айтолды, Өгдүлміш және Одғұрмыш атты төрт кейіпкердің диалогтары арқылы өрбиді. Мұндағы, бас кейіпкер Күнтуды Еліг – Қарахан мемлекетінің билеушісі Бұғра ханның прототипі. Шығармада Күнтуды әділетті қаған ретінде бейнеленеді. Екінші кейіпкер Айтолды – ханның Бас уәзірі. Жүсіп оны бақыт пен берекенің символы ретінде бейнелейді. Үшінші кейіпкер Өгдүлміш – Айтолдының ұлы. Әкесі дүние салған соң, орнына ханның Бас уәзірі болған ол, ақылды, парасатты образымен танылады. Төртінші кейіпкер Одғұрмыш – Өгдүлміштің туысы. Ол да ақылды, білімді. Алайда, дүниені тәрк еткен адам. Жүсіп Баласағұн төрт кейіпкердің әңгімесінің барысында Қарахан мемлекетінің құрылымын сипаттап, мемлекетте қызмет ететін билік иелерінің бейнесін сомдайды және оларға қойылатын талаптар мен міндеттерді баяндайды. Сондағы билік иелерінің бейнесін жеке-жеке образ ретінде қарастыру, әсіресе «Ұлық хажыптың» тереңнен зерттеу әдебиеттану ғылымы үшін өзекті мәселенің бірі болып отыр. Жүсіп Баласағұнның «Құтадғу білікті» жазғанына биыл 950 жыл толуы және ЮНЕСКО тарапынан «2019 жыл – «Құтадғу білік» жылы» болып жариялануы тақырыптың маңыздылығын арттыра түседі.

Баяндамада тақырыптың тереңіне үңіліп, жан-жақты зерттеу үшін «Құтадғу біліктің» түпнұсқа мәтіні ретінде Ферғана мен Каир нұсқалары қаралып, Р.Р.Арат жасаған транскрипция пайдаланылады. Сондай-ақ, жолма-жол мағыналық аудармасы ұсынылады. Соның негізінде мемлекеттегі жоғары лауазым иелерінің бірі – Ұлық хажыптың образы сараланады. Оған қойылған талаптар мен міндеттер зерделеніп, мәтіндік талдау жасалады. Зерттеу барысында қол жеткізілген нәтижеге қарап Қарахан мемлекеті тұсындағы түрік халықтарының ел билеу салтын, түрік халықтарының дүниетанымын аңғаруға болады.

Түйін сөз: Құтадғу білік, Жүсіп Баласағұн, Ұлық хажып, образ, мемлекеттік қызметкер, билік.

DÎVÂN-I HİKMET’İN KÖKŞETAV NÜSHASININ İMLASI

Ercan PETEK - Serdar DAĞISTAN

Özet

Hikmetler, 11-12. yüzyıllarda söylenmiş olmakla birlikte daha geç bir dönemde ve genellikle Çağatay Türkçesi ile kaleme alınmışlardır. Dîvân-ı Hikmet’in Kökşetav nüshası da 15-16. yy.larda Çağatay Türkçesiyle kaleme alınmıştır. Kökşetavdaki Edebiyat ve Sanat Müzesinde bulunan bu nüsha; imlâ ve gramer özellikleri ile söz varlığı bakımından diğer nüshalardan farklılıklar göstermekle birlikte büyük oranda dönemin edebî dilinin özelliklerini yansıtmaktadır.

Arap alfabesinde kalın ve ince vokaller için özel işaretler bulunmamaktadır. Ancak vokaller için özel işaretler bulunmasa da Çağatay Türkçesinin asli kelimelerindeki kalınlık-incelik uyumu korunmuştur diyebiliriz. Kökşetav nüshasında da kalın vokalli köklerin kalın vokalli ekler (ğ/k gibi) aldığı ve ince vokalli köklerin ince vokalli ekler (g/k) aldığı tespit edilmiştir. Kökşetav nüshasında başta yönelme hâli ekinde olmak üzere bunun istisnaları azımsanmayacak derecede çoktur: *andın soñra nürge tolar içi taş* (115-10), *Haqq zikrini ayğanlarge rahmet yağar* (117-3), *cân u dilni Haqq zikriğa vâsıl kılıp* (143-9) gibi. Ancak metin içerisinde bazı tutarsızlıklar söz konusudur ve bu bildirinin konusu da imladaki tutarsızlıklardır. Yönelme hâli ekinde başka bazı isim-fiil, sıfat-fiil, emir 2. teklik şahıs ve bir isimden isim yapma ekinde de ünlü-ünsüz uyumunun olmadığı tespit edilmiştir.

İlgi hâli ekinin yazımında da bazı tutarsızlıklar mevcuttur. Bazı örneklerde ilgi hâli ekinin görevini belirtme hâli ekinin üstlendiği görülmektedir. Meselâ ilgi hali bir yerde ‘*Alîniñ mingen atı mişl-i düldül*’ (129-6), başka bir yerde ‘*Alîni bar êdi on sekiz oğlu*’ (128-1) biçiminde karşımıza çıkmaktadır.

Bazı Arapça ve Farsça sözlerin yazımında yanlışlıklar olduğu gibi imlada da tutarsızlıklar mevcuttur. Birkaç örnekte ise müstensihin ağız özelliklerinin metne tesirini görmek mümkündür: *Ol sebebdin köz yaşımni güvâh kıldım* (117-1), *köz yaşıdur Haqq kaşıda güvâsı bar* (158-11) gibi.

Bu bildiride Dîvân-ı Hikmet’in Kökşetav nüshasının imlasındaki tutarsızlıklar üzerinde durulacak ve sebepleri açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dîvân-ı Hikmet, Kökşetav Nüshası, Arapça, Farsça, İmla.

FETHALİ KAÇAR'IN ÇAĞATAY TÜRKÇESİ SÖZLÜĞÜNDE YER ALAN MOĞOLCA VEYA TÜRKÇE-MOĞOLCA ORTAK VE BENZER SÖZCÜKLER ÜZERİNE

Farhad RAHİMİ

Özet

Kuzey-Doğu Türkçesinin ikinci dönemi olan Çağatay Türkçesi, Doğu Türklerinin 15. yüzyılın başlarından 20. yüzyılın başlarına kadar kullanılmaya devam eden yazı dilidir. Nevayi'nin ölümünden sonra, onun eserlerinin kolayca okunması için, İslam dünyasının her bir köşesinde çeşitli sözlükler yazılmaya başlandı. Genellikle Osmanlı imparatorluğu, İran, Azerbaycan, Hindistan ve Türkistan'da yazılan ve Türk dilinin gelişmesi tarihi için çok büyük bir değere sahip olan bu sözlükler bir sözlükçülük ekolu oluşturmuştur. İran sahasında da Ali Şir Nevayi'nin eserlerini anlamak üzere birçok Çağatay Türkçesi sözlüğü düzenlenmiştir. Bunlardan bir tanesi Fethali Kaçar tarafından 1861'de İran'da yazılmış ve Çağatay Türkçesi-Farsça bir sözlük olan *Luğat-ı Etrākiyye*'dir. Bu çalışmada inceleme konumuz olan sözlükte yer alan Moğolca veya Türkçe-Moğolca ortak ve benzer sözcükler üzerinde durulmuştur. Başvurulan eserlerin sayfa numarası genellikle yay ayraç içinde bulunan ilk sayıyla, yayınlarda verilen beyit veya bölüm numarası ise ikinci sayıyla belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çağatay Türkçesi, Çağatay Türkçesi Sözlükleri, Nevayi, Moğolca, Fethali Kaçar, *Luğat-ı Etrākiyye*, İran, 19. yüzyıl.

THE COLLECTION OF ORIENTAL MANUSCRIPTS AT THE STATE AND UNIVERSITY LIBRARY IN GOETTINGEN, GERMANY

Johannes RECKEL

Abstract

The State and University Library (SUB) in Goettingen is one of the largest scientific libraries in Germany. It was founded in 1734. The SUB Goettingen holds over 8 million media units, among which are 5.9 million volumes, 1.6 million microforms, 50,000 licensed electronic journals as well as 126,000 further digital media, 327,000 maps and more than 14,000 manuscripts, 3,100 incunabula etc.

One of the historic collections is the “v. Asch-Sammlung”. Georg Thomas v. Asch was born on April 12th, 1729 in St.Petersburg. His father originally came from Silesia and became a director of the postal service in St.Petersburg. At the age of 15 he went to Germany to study medicine at the university of Tübingen. He obtained his bachelor degree three years later and moved to Göttingen where he continued his studies and obtained his Doctor’s degree within another three years. He returned to St. Petersburg where he later became a member of the Medical Council under Kathrine the Great. During the Russian-Turkic war from 1768 to 1774, he followed the Russian army as the leading medical officer. During this war, the plague broke out and v. Asch managed to contain the outbreak by isolating the infected persons, burying the dead immediately and other measures. He received high honours for his services, though incurring the displeasure of the Empress Cathrine the Great, when without her consent he had a medal struck in silver and bronze to celebrate himself as “liberator a peste”. He died in 1807.

During his life he maintained close contacts to his alma mata in Göttingen. In 1771 during the war with the Turks he started sending large boxes with handwritten and printed material, ethnological objects and other items of interest, like minerals, costumes, coins, maps, tea, stuffed animals etc. to Göttingen. More than 120 letters to Christian Gottlieb Heyne and more to other professors in Göttingen accompanied his gifts. During over thirty years more than 2000 printed books and over 250 manuscripts reached Göttingen. The Museum of Ethnography (“Völkerkundliche Sammlung”) of the University in Göttingen houses, apart from the famous James Cook collection, a large collection of ethnological objects depicting the life of the arctic peoples of Siberia, Central Asia and Alaska based mainly on the numerous gifts by v.Asch , whereas the manuscripts and books are kept in the State and University Library in Göttingen.

The large bulk of the manuscripts was collected by v.Asch during the Russian-Turkic war. Most are in the Arabic and Turkic language, some in Tatar and Persian, many richly illuminated. Several manuscripts in the Mongolian and Oirat language should also be mentioned, many of which were obtained via the members of the Herrenhut mission amongst the Oirats or Calmuck at Serapta at the banks of the river Volga. Some of the manuscripts from the v. Asch collection have been digitized and are online available on the website “Meeting of frontiers”. The site “Meeting of frontiers is though mainly concerned with material from Siberia and Alaska <http://frontiers.loc.gov/intldl/mtfhtml/mfhome.html> and <http://frontiers.loc.gov/intldl/mtfhtml/mfdigcol/subcoll.html> I shall give an introduction to some of the manuscripts kept in the State and University Library in Goettingen.

Keywords: State and University Library in Goettingen, oriental manuscripts, Turkic language

ASIL MEMLÛK KIPÇAKÇASIYLA YAZILMIŞ MÜNYETÜ'L GUZÂT ÜZERİNE TESPİTLER

Can ÖZGÜR

Özet

Memlûk Kıpçakçasıyla yazılmış eserler üç grup altında toplanıp incelenmektedir: 1. Asıl Memlûk Kıpçakçası, 2. Karışık Kıpçak Oğuzca veya Oğuz-Kıpçak Karışımı Dil, 3. Osmanlı Türkçesi.

Münyetü'l-Guzât; Memlûk Kıpçakçasıyla kaleme alınmış, binicilik ve okçuluğa ait, orijinali kayıp ve elimizde tek yazma nüshası olan bir eserdir. Yazma, Gazi Altun Boga adına, H. 850 (1446/7) tarihinde kopyalanmıştır. Bu bildiride; “Asıl Memlûk Kıpçakçası” grubu içinde gösterilen Münyetü'l-Guzât'ın acaba gerçekten Kıpçakça bir eser mi olduğu yoksa Harezm-Altınordu sahasına ait bir eser mi olduğu meselesi üzerinde durulmaktadır. Buna paralel eserde geçen ikili-çoklu (karışık) şekillerin görünümü, Oğuzca (Türkmençe) unsurlar gibi konular, eserdeki dil malzemesinden yola çıkılarak ele alınıp incelenmektedir.

Anahtar Sözcükler: Münyetü'l-Guzât, Kıpçak, Harezm, Oğuz (Türkmen)

НАВОИЙ АСАРЛАРИДА ТАБОБАТ ТЕРМИНЛАРИ ВА ҲОЗИРГИ ТИББИЁТ ТЕРМИНОЛОГИЯСИ

Акмалхўжа САИДНОМАНОВ □

Аннотация

Ушбу мақолада Навоий ижодини уммонга қиёс этилган. Навоий асарларида қўлланган тиббиётга оид терминлар катта миқдорни ташкил этиб, яна абкам, абрас, адовий, алил, аҳвал, бемористон, беҳоблиғ, варам, жаворих, захм, заъфлиғ, сақим, солимлиғ, судоъ, табхола, табъ, тандурустлиғ, тепук, титрама, тоун, хабт, харифлик каби юзлаб тиббий терминлар қўлланганки, уларни ўрганиш, биринчидан, ўзбек тиббиёт терминологиясини тадқиқ этиш, иккинчидан, ҳозирги ўзбек тиббиёт терминологиясини миллий терминлар билан бойитишда муҳим манба вазифасини бажарадиги аниқлаган.

Тўйин сөз: Алишер Навоий, Навоий асарлари, Ўзбек тили, тиббий терминологияси.

DONGOİN-ŞİREE METNİNİN YENİ OKUNUŞU VE AÇIKLAMASI

Karcaubay SARTKOCA - Cantegin KARCAUBAY

Özet

Moğolistan'ın Tüvşinşireet bölgesindeki Sükhbaatar eyaletinin batıdan güneye doğru uzanan açık araziye yerel halk “Dongoin Şiree” diye adlandırır. 2010 yılı Moğolistan Devlet Üniversitesi Arkeoloji-Antropoloji Bölüm Başkanı, Prof. Dr D.Tümen'in başkanlığındaki araştırma heyeti Dongoin-Şiree anıtını bulmuştur. 2011 yılında Ts.Bolorbat'ın başkanlığındaki “Tarihi eserleri korumak” amaçlı araştırma grubu Dongoin-Şiree'deki anıtta eski Türk yazısıyla yazılan metin olduğunu belirmiştir. Bu bilgilerin doğrultusunda Temmuz 2011'de makale yazarları K. Sartkoca ve C. Karcaubay başkanlığındaki heyet Dongoin-Şiree'ye gitmiş ve civarın zeminini araştırmış, eskiz fotoğraflarını çizmiş, yer yüzündeki açıktaki sütunların fotoğraflarını çekmiştir.

Bu makalede Dongoin-Şiree metninin araştırılma ve tanıtılma durumu incelenerek, metnin yeni okunucu sunulmuştur. Sonuçta Dongoin-Şiree anıtındaki metnin 2. Türk Kağanlığından kalan önemli tarihi eser olduğu belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: eski Türkçe, Gök Türk, anıt, Dongoin-Şiree metni.

TÜRKİYE VE KAZAKİSTAN'DA OKUTULAN 6. SINIF TÜRKÇE, KAZAK VE RUS EDEBİYATI DERS KİTAPLARININ EVRENSEL DEĞERLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

Saltanat SERİKKHANKYZY

Özet

Türkiye ve Kazakistan'da okutulan 6.sınıf Türkçe, Kazak Edebiyatı ve Rus Edebiyatı ders kitaplarını evrensel değerler açısından incelemeye yönelik araştırmada doküman analizi deseni kullanılmıştır. Çalışmada 2017-2018 eğitim-öğretim yılı içinde Türkiye ve Kazakistan'da Milli Eğitim Bakanlığına bağlı okullarda okutulmakta olan 6.sınıf Türkçe, Kazak ve Rus Edebiyatı ders kitapları incelenmiştir. Kazakça ve Rusça ders kitapları yerine çalışmada Kazak ve Rus Edebiyatı ders kitaplarının çalışmada tercih edilmesinin nedeni Kazakça ve Rusça ders kitaplarının dil bilgisi ile ilgili alıştırmalar odağında şekillenmiş olmasıdır. Çalışmada temin edilen ders kitapları içinde yer alan metinler türlerine göre tasnif edilmiş, öğretici metinler veri setinin dışında tutulmuştur. Bu tasnif yapılırken Türkçe ders kitabı için bir Türk Edebiyatı uzmanının, Kazak ve Rus Edebiyatı ders kitapları için Kazakça ve Rusça bilen bir Kazak Edebiyatı uzmanının görüşünden faydalanılmıştır. Sonrasında metinler “evrensel değerler” başlığı altında betimsel analize tabi tutulmuştur. Betimsel analiz sırasında yapılan kodlamaların doğruluğunu teyit edebilmek amacıyla veri setinin bir kısmı (yalnızca Türkçe ders kitabında yer alan hikâye metinleri) bir nitel araştırma uzmanının desteği ile kodlanmıştır. Çalışma sonucunda incelenen kitaplarda en sık tekrar eden değerler aileye önem verme, en az işlenen değerler ise barış olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kazakistan-Türkiye, Evrensel Değer, Değerler Eğitimi, Ders Kitapları.

DOĞU TÜRKÇESİYLE (ÇAĞATAYCA) YAZILI Mİ'RÂC-NÂMELER

Tanju SEYHAN

Özet

Filologların tarihi yazılı metinler üzerindeki çalışmaları onların dilini incelemek ve asıllarına uygun olarak yayımlamak olmuştur. XVI. yüzyılın sonundan itibaren yeni bir metin tenkidi metodu gelişmiş ve tenkitli filoloji doğmuştur. Elyazmalarının farklı nüshalarını inceleyerek tenkitli, anlaşılır ve güvenilir bir metin kurma anlayışı metodu ortaya çıkmıştır. XVIII. yüzyılda bu çalışmalara yeni bir boyut kazandırılarak başka alanlardaki bilgiler de değerlendirilmeye katılmıştır.

Türkiye'deki metin neşri çalışmaları tarihi ve bugün geldiğimiz noktaya bakarak şu söylenebilir: Metinlerin neşri programı bir devlet kurumu tarafından tek merkezden planlanıp araştırmacılar, üniversiteler yönlendirilerek yapılabilir. Her yıl lisansüstü programlarında çalışmalar yaptırılmaktadır, bunlar yönlendirilebilir.

Uzunca bir süredir Doğu Türklük sahası eserlerinde Miraç motifinin işlenişini manzum, mensur ortaya konulan gerek müstakil gerekse eserlerde bir bölüm olarak veya mazmun olarak işlenişini geniş kapsamlı olarak araştırmakta ve ulaştığım, haberdar olduğum çeşitli Mi'râc-nâmeleri metin neşri için hazırlamaktayım. Bu nedenle bu tebliğ 2 ana bölüm olarak düzenlenmiştir. Birinci bölümde tespit edilen metinlerin neşrinin planlanması ve neşri meselesi; ikinci bölümde de bir örnek olarak bugüne kadar belirleyebildiğimiz Doğu Türkçesiyle yazılı mi'râc-nâmeler ve neşri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Mirâc-nâme, mirâç, Doğu Türkçesi, Çağatayca, metin neşri, filoloji.

ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫ МЕН ЦИНЬ (ҚЫТАЙ) ИМПЕРИЯСЫ АРАСЫНДА ЖАЗЫСҚАН ШАҒАТАЙ ЖАЗУЫНДАҒЫ ХАТТАР

Еркінжан СЫЛАМХАН

Аннотация

Қазақ хандығы мен Цинь империясы арасында жазысқан шағатай тіліндегі хаттардың жалпы саны 156 парша, бұның ішінде 5 парша хат Цинь патшасы жағынан жазылып шағатай тіліне аударылған. Қалған 151 парша хат қазақтың хан-сұлтандары жағынан жазылған. Қазірге дейін белгілі болған қазақтың хан-сұлтандары жазған 151 парша хаттың ішінде 25 паршасы Абылай хан мен оның ұрпақтарының жазған хаттары. Ал, қалған 109 парша хатты Қазақтың Әбілменбет ханының ұлы, шығыстағы найман, уақ-керей тайпаларының сұлтаны болған Әбілпейіз бен оның ұрпақтары жазған. Қазақ жерінің оңтүстігі мен батысында орналасқан қазақтың хан-сұлтандарының 17 парша хаты қазірге белгілі. Мақалада Қазақ хандығы мен Цинь империясының қарым-қатынасынан сыр шертетін, сондай-ақ, қазақ хандығының сол кездегі тарихи, саяси жағдайы туралы аталмыш хаттарға талдау жасалады.

Түйін сөз: Қазақ хандығы, Цинь империясы, шағатай жазуы, хат.

ÇAĞATAYCA BİR TİMÜR-NÂME

Kutlugzhon SULTANBEKOV - Mustafa UĞURLU

Özet

Çağatay Türkçesi 15. yüzyılın başlarından 20. yüzyıla kadar Orta Asya'da, yani Hazar Denizi'nin doğusunda yaşayan hemen bütün Türk halkları tarafından kullanılan edebî dildir. Bu edebî dil ile yazılmış çok sayıda eser bulunmakta ve bilinmektedir. Bunlardan biri de *Āṣār-ı Dāstān-ı Emīr Timūr Küregen* adlı elyazmasıdır. Bu eser, Almatı şehrindeki Kazakistan Bilimler Akademisi'nin (Ғылым Ордасы) Elyazmaları Bölümünde 367 numarada kayıtlıdır. Elyazmasının kapağı kalın deriden yapılmış ve iyi bir şekilde muhafaza edilmiştir. Metin, 15.7 x 25,8 cm. ebadında, 96 varaktan (192 sayfa) oluşmakta ve her sayfasında 17 satır bulunmaktadır. Ta'lik yazı türü ile yazılan bu metinde birkaç kelime dışında hareke kullanılmamıştır. Sayfa numaraları gösterilmemiştir. İlk sayfanın başında kırmızı mürekkeple metnin ismi yazılmıştır. Anlatılan olaylar birbirinden kırmızı mürekkeple yazılan *el-kışsa* başlıkları ile ayrılmaktadır. Söz konusu eserin 38 varacağı yüksek lisans tezi olarak Prof. Dr. Mustafa Uğurlu danışmanlığında tarafımızca hazırlanmış ve 2018 yılı Temmuz ayında Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi'nde (TÜRKİYE) savunulmuştur.

Emir Timūr'ün hayatını kıssalar hâlinde anlatan elimizdeki eserin müellifi / mütercimi veya müstensihi hakkında kesin bir bilgi yoktur. Anlatılan olayların büyük bir kısmının tarihi delillerle de belgelendirilebilen *Zafer-nâme*, *Acâibü'l-makdûr fî nevâibi Tîmûr* gibi eserlerden farklı olarak incelemiş olduğumuz eserde olaylar, masalsı bir şekilde anlatılmaktadır.

Yazım ve dil özellikleri dikkate alındığında eserin, Klâsik Sonrası Çağatay Türkçesiyle yazıldığı anlaşılmaktadır. Bu bildiride *Āṣār-ı Dāstān-ı Emīr Timūr Küregen* adlı yazma eserin tanıtılması ve genel dil özelliklerinin gösterilmesi yapılacaktır. Bunlar arasında şu özellikler dikkat çekicidir: Geniz n'si /نن/ ve /ک/ ile yazılmıştır. Kelime başında b-, k-, t-, y- ünsüzleri korunmuştur. Çoğunlukla *-nIn*, yuvarlak ünlüden sonra nadiren *-nUn*, bazen de *-nI* olarak karşımıza çıkan ilgi hâli eki, metnimizde çoğunlukla *-nIn* ve *-nI*, zamirler üzerinde ise *-In*, *-I* biçiminde kullanılmıştır. Yönelme hâli eki Çağatay Türkçesinde *-ĠA*, bazen de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi *-A* şeklindedir.

Anahtar Kelimeler: Türklük bilimi, dil bilimi, Çağatay Türkçesi, Timūr, Timūr-nâme.

SIĞNAKİ ŞECERESİNİN ÖZELLİKLERİ

Zubaida SHADKAM

Özet

Günümüzde somut ve maddi olmayan kültürel mirasımızın doğru ve net olarak incelenmesinde ve gün ışığına çıkarılmasında tarihi metinler; el yazma nüshalar ve nadir eserlerin alacağı yer çok önemlidir. Bu eserlerin bilimsel incelenmesi tarihimizin bilinmeyen yönlerine ışık tutacaktır. Bugüne kadar birçok el yazma nüshalar, tarihi metinler ve nadir eserler farklı sebeplerden dolayı araştırmacılara ulaşmadığı bilinmektedir. Bilimsel açıdan araştırılmayan eserlerden biri de “Sıgnaki şeceresi”dir.

Güney Kazakistan bölgesinde yazılmış olan bu eseri incelediğimizde tarihi şahsiyetler, din ulemaları ve kişi adları, unvanları coğrafi mekân adlarını görmemiz mümkündür. Bu eseri incelemedeki amacımız eserde geçen kişi ve coğrafi adlarını araştırmak ve aralarındaki ilişkiye açıklama vermektir. Fakat tarihi bilgilerin az veya elde bulunmadığından dolayı şeceredeki bilgileri ışığa çıkarıp kanıtlamakta zorluk çekmekteyiz. Ancak, yukarıda bahsettiğimiz tüm araştırmaları biz burada gösteremeyiz. Bizim asıl amacımız, bu şecerenin hangi dilde, ne zaman ve nerede kim tarafından yazıldığını bulup, metindeki Farsça, Arapça ve Türkçe kelimelerin kullanım şeklini belirlemek, metindeki tarihsel ve dini şahsiyetlerin isimlerini, lakap, unvan ve takma isimleri, var ise yer ve mekân adları bulup göstermek. Elde ettiğimiz sonuçların ise tarihçiler, dilciler, etnograflar ve din araştırmacıları için bir araştırma objesi olacağını umut ediyoruz.

Anahtar sözler: Sıgnaki şeceresinin dili, el yazma metinleri.

RUSYA İMPARATORLUĞUNDAKİ TATARLARIN YAZILI MİRASI: METİN YAYIMI, KATALOGLAMA, DİJİTALLEŞTİRME DURUMU KONUSUNDA BAZI DÜŞÜNCELER

Uli SCHAMILOGLU

Özet

İdil-Ural bölgesindeki Müslüman Tatarlar okuma-yazma ve eğitim sahasında çok etkileyici bir tarihe sahiptirler. Müslüman Tatarların dinî eğitime verdikleri yüksek değer eğitim kültü gibi bir şeye benziyordu. Arap alfabesinde yayım yapılan 1800 yılından itibaren Arapça dinî eserler hem Çağatay dili hem Osmanlı dilinin etkisi altında oluşmaya başlayan Tatar edebi dilinde eserler çok yüksek sayıda yayımlanmaya başladı. Bunun neticesinde 19. yüzyılın devamında ve 20. yüzyılın başında birçok kitap yayımlandı. Günümüzde Tatar tarihinin bu devrini araştıranlar arasında Arap harfli Tatarca metinler üzerinde uzman olan araştırmacı sayısı az olduğu gibi araştırmacılar arasında Arapçaya hâkim olanların sayısı çok daha düşüktür. Bu bildiride University of Wisconsin-Madison’da “National Council of Soviet and East European Research” (NCSEER) desteğiyle gerçekleştirilen mikrofilm projesinden bahsedilecektir.

Anahtar Sözcükler: Kazan Tatarları, proje, mikrofilm, dijitalleşme, kataloglama.

BULGAR HANLARI LİSTESİ'NİN SÖZ VARLIĞINA DAİR BAZI DÜŞÜNCELER

Orçun ÜNAL

Özet

Bu çalışmanın amacı, *Bulgar Hanları Listesi* adıyla anılan Kiril harfli metinde geçen Türkçe yıl ve sıra sayı adlarının bir kısmını tekrar ele alarak bunlara yeni anlamlandırma ve etimoloji önerileri sunmaktır. Ele alınan верени, дван, дохсъ, соморъ, текоу ve тох hayvan yılı adları ile вем sıra sayı adı için önceki görüşler özetlendikten sonra yeni okuma, anlamlandırma ve etimolojiler önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bulgar Hanları Listesi, Bulgar Türkçesi, on iki hayvanlı takvim, etimoloji.

Ахмет Ясауи
Университеті

Мекен-жайы: Еуразия ғылыми-зерттеу институты
М. Мәметова көшесі 48, 050004 Алматы/Қазақстан

Байланыс телефоны: +7(727)2799794

eurasian-research.org

Eurasian Research Institute
Facebook

@ERIRESEARCH
Twitter

Eurasian Research Institute
Youtube

@ERIRESEARCH
Instagram